Lublin, 22.08.2023

Dr hab. Małgorzata Kowalewska – Harasymiuk, prof. UMCS

Wydział Filozofii i Socjologii

Instytut Filozofii

UMCS

Recenzja rozprawy doktorskiej magistra Łukasza Libowskiego zatytułowanej: Marsilii de Inghen *Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis.* Libri primus et secundus. Editio critica et inquisitio historico-philosophica, napisanej pod kierunkiem **dr. hab. Wandy Bajor na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w dyscyplinie: Filozofia**

Niniejszą recenzję przedkładam w odpowiedzi na pismo Dyrektora Instytutu Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II prof. dr hab. Piotra Kulickiego z dnia 13.07. 2023r.

Wprowadzenie

Dysertacja doktorska ks. mgra Łukasza Libowskiego Marsilii de Inghen *Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis.* Libri primus et secundus. Editio critica et inquisitio historico-philosophica, jest pracą edytorską przyczyniającą się do poszerzenia bazy źródłowej dla badań historyczno-filozoficznych dotyczących średniowiecza. Są w wiekach średnich stulecia, których dorobek intelektualny jest mniej znany w porównaniu z innymi stuleciami tej epoki Tak jest w przypadku tzw. schyłku średniowiecza, który obejmuje XIV i XV wiek. W ostatnich dziesięcioleciach podejmowano w środowiskach mediewistów badania mające na celu lepsze poznanie tendencji filozoficznych panujących w tym okresie. Prace te pozwalają dostrzec, jak bardzo idee tkwiące zalążkowo w dziełach uczonych tego okresu, były ważne dla filozofii nowożytnej.

Jednym z myślicieli, którego twórczość stała się przedmiotem badań, jest Marsyliusz z Inghen. Jego życie i twórczość obejmują drugą połowę XIV wieku, a oddziaływanie w czasie rozciąga się na cały wiek XV oraz na późniejsze stulecia. Jeśli chodzi o wymiar przestrzenny wpływu Marsyliusza z Inghen to objął on najważniejsze ośrodki intelektualne ówczesnej Europy: Heidelberg, Wiedeń Pragę, Kraków, a także Erfurt, Bazyleję, Fryburg, Salamankę. Oddziaływanie Marsyliusza trwało dzięki jego wielu uczniom i licznym pismom. Wśród pism jednym z ważniejszych jest komentarz do *Metafizyki* Arystotelesa (Jest to komentarz pomijający księgi III i XI dzieła Arystotelesa)

Chociaż prace nad myślą Marsyliusza trwają od kilkudziesięciu lat, to większość jego pism wciąż jeszcze pozostaje w rękopisach, co z kolei sprawia, że nie ma całościowego i syntetycznego opracowania jego poglądów, choć pojawiły się już artykuły i monografie na temat wybranych aspektów jego myśli. Prace edytorskie są to prace, które umożliwiają pojawienie się opracowań monograficznych o charakterze syntetycznym, ponieważ dzięki nim poszerza się zasób źródeł, będących podstawą dla nowych rzetelnych publikacji. Ponieważ, jak już wyżej napisałam, prace edytorskie dotyczące dorobku Marsyliusza trwają już od kilkudziesięciu lat, a mimo to wciąż nie posiadamy całości jego dzieł wydanych krytycznie, tym większa wartość każdej kolejnej pojawiającej się edycji. Dodam jeszcze, że Ks. mgr Łukasz Libowski podejmując się dokonania edycji dwóch ksiąg wspomnianego wyżej dzieła Marsyliusza dołączył do międzynarodowego zespołu edytorów pracujących nad tym ważnym źródłem.

Struktura pracy

Rozprawa doktorska ks. mgra Łukasza Libowskiego, jako praca edytorska ma rozbudowaną strukturę, co jest typowe dla tego typu prac. Całość rozprawy została podzielona na dwie części, z których pierwsza jest wstępem do edycji, a druga to zasadniczy *corpus* rozprawy, czyli opracowany zgodnie z zasadami edytorskimi tekst pierwszej i drugiej księgi komentarza Marsyliusza z Inghen do *Metafizki* Arystotelesa. Z tym podziałem wiąże się dwojaka numeracja, gdyż we Wstępie do edycji występuje numeracja rzymska, a w edycji arabska. Wstęp i edycja liczą łącznie 297 stron.

W przedmowie do swej rozprawy Doktorant zwraca uwagę na to, że we wstępie do edycji dają się wyodrębnić trzy części, z których każda przedstawia odrębną całość i ma inny przedmiot. Tu nasuwa się uwaga, co do struktury pracy. Otóż uważam, że Doktorant, chociaż o tym pisze w przedmowie, to faktycznie nie wydzielił tych wzmiankowanych trzech części wstępu w spisie treści. Nie wyodrębnił ich też w samym wstępie do edycji, jako na przykład trzech rozdziałów, które składałyby się z podrozdziałów lub punktów czy paragrafów. Przedmowie czytamy więc, że cała rozprawa składa się z dwóch części, z których pierwsza (wstęp edytorski) składa się także z części, które zostały określone jako „zasadnicze" . Tymczasem w spisie treści zastosowano numerację ciągłą. Uważam, że podział wstępu, o którym to podziale pisze Doktorant w przedmowie, powinien być odzwierciedlony w spisie treści oraz w treści rozprawy. I tak: całość to dwie części: I. wstęp, II. Edycja. Wstęp to trzy rozdziały, obejmujące odpowiednio punkty 1-4; 5-9; 10-16, a w nich odpowiednio paragrafy.

Wstęp do edycji jest bardzo ważną częścią tego typu pracy, ponieważ przekazuje on istotne informacje na temat wydawanego tekstu, okoliczności jego powstania, oddziaływania na kulturę umysłową w czasach powstania danego dzieła, jak i w czasach późniejszych. Wstęp zawiera informacje biograficzne i doksograficzne związane z osobą jego autora oraz szereg informacji warsztatowych związanych z ustaleniem tradycji rękopiśmiennej, związków między zachowanymi przekazami dzieła oraz argumenty na rzecz tego przekazu, który Edytor wybiera jako podstawę edycji. Te wszystkie tematy zostały opracowane we Wstępie do edycji *Quaestiones super I, II, IV -X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis.* Wstęp

przedstawia wszystkie te sprawy w tym także wykład poglądów Marsyliusza, kompetentnie, sprawnie i w kontekście współcześnie prowadzonych na łamach książek i w artykułach naukowych dyskusji, w które włącza się Doktorant.

Informacje o życiu i twórczości Marsyliusza z Inghen to temat pierwszych 4 punktów wstępu (s. XI - XXIV). Znajdujemy tam dane biograficzne, prezentację spuścizny piśmienniczej, szkic profilu intelektualnego oraz omówienie nurtów filozoficznych XIV wieku, z którymi był związany Marsyliusz i jego wpływ na późniejsze nurty filozoficzne. Prezentacja poglądów Marsyliusza została poprzedzona omówieniem proponowanej przezeń klasyfikacji nauk, która aczkolwiek wychodzi od tradycyjnego podziału na nauki praktyczne i teoretyczne, to modyfikuje podział arystotelesowski włączając nauki prawne oraz nauki (sztuki) tworzące *artes liberales* i medycynę. Nawiązując do tej klasyfikacji Doktorant podzielił pisma samego Marsyliusza na dwie grupy: filozoficzno-praktyczne i filozoficzno-teoretyczne, a następnie omówił tę twórczość nawiązując do współcześnie prowadzonych dyskusji, co potwierdzają przypisy. Podobnie w kontekście współcześnie prowadzonych badań i dyskusji Doktorant przedstawił typ umysłowości Marsyliusza wskazując na jego związki z burydanizmem, okhamizmem i poglądami Mikołaja z Oresme oraz wpływ Marsyliusza na środowiska uczonych późnego średniowiecza i nowożytności.

Druga część, wstępu (punkty 5-9) została poświęcona na przedstawienie komentarza Marsyliusza do *Metafizyki*. Są to zagadnienia odnoszące się do procesu ustalania autorstwa, czasu i miejsca powstania tego komentarza oraz bardzo ważna i dokładnie opracowana tematyka stanu badań nad tym komentarzem. Pytanie o czas, miejsce i okoliczności powstania komentarza do *Metafizyki* pozostaje wśród badaczy myśli Marsyliusz wciąż tematem sporów. W tym miejscu rozprawa dostarcza wielu cennych informacji, dobrze udokumentowanych, uporządkowanych i skomentowanych. Ważnym punktem Wstępu jest przedstawienie stanu badań nad *Quaestiones Marsyliusza*. Dotyczy ono prac edytorskich (polskich i zagranicznych) oraz studiów doktrynalnych i artykułów.

Obok tych tematów w punktach 5-9 wstępu zostały zamieszczone tytuły wszystkich kwestii Komentarza Marsyliusza do *Metafizyki* Arystotelesa, co pozwala w pewnym stopniu zorientować się w problematyce dominującej w całym komentarzu. W tej części wstępu Doktorant przedstawił przegląd komentarzy do *Metafizyki*, które zostały napisane w XIV, a także XV wieku i dokonał porównania komentarza Marsyliusza z komentarzem Jana Burydana do tego samego dzieła Arystotelesa oraz z anonimową XV wieczną przeróbką komentarza Burydana. To pozwoliło na uchwycenie związków między komentarzami obu tych autorów. Porównanie komentarzy polegało na zestawieniu tytułów wszystkich występujących w nich kwestii, oraz porównaniu treści wybranej kwestii dotyczącej charakteru metafizyki, a konkretnie pytania czy ma ona charakter mądrościowy (*Utrum metaphysica est sapientia*). Doktorant skupił się nie tylko na ukazaniu podobieństw między tymi trzema tekstami, co wskazywałoby na zależność Marsyliusza z Inghen od Jana Burydana, ale zwrócił także uwagę na występujące między tymi tekstami różnice. W tym miejscu nasuwa się pewna wątpliwość: wprawdzie porównano wszystkie tytuły kwestii z całego komentarza, ale zaledwie jedną wstępną kwestię w całości. Czy nie jest to zbyt mała próbka, i czy nie należałoby dokonać takich porównań jeszcze innych kwestii, podejmujących inne zagadnienia

metafizyczne? Być może ukazałyby się wówczas dalsze różnice między tekstami Burudana i Marsyliusza?

Bardzo interesująco i kompetentnie zostały przez Doktoranta omówione sprawy związane z wewnętrzną strukturą kwestii tworzących poszczególne księgi komentarza Marsyliusza. Doktorant podkreśla rygoryzm rozumowań Marsyliusza i proponuje ,by jego metafizykę określić jako „metaphysica more grometrico demonstrata". W tym miejscu dopowiem, że nie tylko Spinozę można w związku z taką nazwą przywołać, jak czyni ks. mgr Łukasz Libowski, ale także filozofa od Marsyliusza wcześniejszego, mianowicie Alla na z Lille, który w XII wieku (a więc współcześnie ze wspomnianym w rozprawie Abelardem) „more geometrico" przedstawił teologię.

Dwa ostatnie paragrafy tej części wstępu omawiają kolejno: recepcję komentarza Marsyliusza w środowisku naukowym Krakowa w XV wieku i jego wpływ na uczonych krakowskich. O wpływie tym świadczą komentarze do *Metafizyki* Arystotelesa autorstwa Jana ze Słupczy (*Puncta Metaphysicae*) i Jana z Raciborska (*Quaestiones super duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis*) – oba zależne (choć w rożnym stopniu) od komentarza Marsyliusza. Kraków jest tu przykładem, ponieważ Marsyliusz oddziaływał nie tylko na polskie komentarze do *Metafizyki,* ale także na te, które pisano na Uniwersytetach w Niemczech, Austrii, Czechach i we Włoszech. Na koniec tej części wstępu Doktorant omawia poglądy Marsyliusza na temat charakteru metafizyki jako mądrości, najpewniejszej nauki i pierwszej filozofii, czym wraca do tematyki już wcześniej we wstępie poruszanej, aczkolwiek w innym kontekście.

W trzeciej części wstępu (paragrafy 10-16) Doktorant szczegółowo omówił sprawy techniczne dotyczące edycji. Są to: informacje na temat tradycji rękopiśmiennej wydawanego dzieła, opisy kodeksów, z których korzystał przy przygotowywaniu edycji, wykaz tytułów kwestii, zestawienia odnośnych miejsc w poszczególnych rękopisach. Poza tym w tej części wstępu omówiono relacje między zachowanymi kopiami wydawanego komentarza i zilustrowano to w formie grafu (*stemma codicum*) oraz wykaz skrótów i symboli, które w edycji występują. W zakończeniu tej części rozprawy Doktorant zamieścił fotokopie stron kodeksów, w których zachował się komentarz Marsyliusza do *Metafizyki.* To daje pewne wyobrażenie o tym, jakich umiejętności wymaga sztuka czytania rękopisów, a także zdobi i wzbogaca rozprawę. Zwieńczeniem wstępu jest obszerna (licząca nieco ponad 200 pozycji) bibliografia podzielona na źródła rękopiśmienne, źródła drukowane, artykuły, studia, rozprawy.

Druga część rozprawy to jej sedno – czyli edycja dzieła Marsyliusza z Inghen *Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis . Libri primus et secundus.* Tekst *Quastiones* opatrzony jest podwójnym aparatem naukowym, czyli filologicznym i historyczno-filozoficznym. Aparat filologiczny jest bardzo rozbudowany, ponieważ Doktorant podaje w nim wszystkie lekcje z rękopisów, w których tekst dzieła Marsyliusza się zachował, a które nie zostały zakwalifikowane jako podstawa edycji. Tę zaś stanowi tekst zachowany w kodeksie z Biblioteki Jagiellońskiej oznaczony sygnaturą BJ 710. Aparat historyczno-literacki pozwala zorientować się, co do autorów cytowanych przez Marsyliusza. Edytor zidentyfikował nie tylko liczne cytaty wprost, ale także cytaty pośrednie i parafrazy. Jest tych cytatów blisko 300 (297), a edytor – jak nakazuje rzetelna metodologia

edytorstwa – wskazuje nie tylko źródło bezpośrednio przywołane przez Marsyliusza, ale także kontekst historyczno-literacki, w którym dany cytat funkcjonował. Jest to świadectwem posiadania ważnej umiejętności, jaką jest umiejętność poszukiwania i badania źródeł.

Tekst wydawanego komentarza do I i II księgi *Metafizyki* Arystotelesa mieści się na 146 stronach. Zbudowany jest z Prologu i dwunastu kwestii, z których 7 tworzy księgę pierwszą, a pięć kolejnych – księgę drugą. Edytor nadał tekstowi przejrzystą strukturę dzięki wprowadzeniu doń addendów dotyczących nie tylko ksiąg i zawartych w nich kwestii, ale także poszczególnych części kwestii, takich jak „rationes principales", „corpus quaestionis" , „articulus (primus, secundus, tertius…)" , „notanda" i ich numery; „conclusiones", „ad rationes principales", „ratio post oppositum". Włączenie tych „śródtytułów" do toku kwestii pomaga ukazać nie tylko porządek kwestii i ich „matematyczną" strukturę, ale także dużo mówi o umyśle autora wydawanego komentarza, a także dojrzałości warsztatowej Edytora, który doskonale poznał wydawany tekst. Wyrażam nadzieję, że będzie on prace nad *Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis* kontynuował. Zna już przecież i rękę, która sporządziła kopię przyjętą za podstawę edycji, jest zorientowany w relacjach między zachowanymi kopiami, a także w sposobie myślenia Marsyliusza i jego metodzie komentatorskiej. Ma też własny pogląd na temat relacji Marsyliusza i Jana Burydana, a kolejne księgi komentarza Marsyliusza dostarczą być może dodatkowych argumentów przemawiających na rzecz samodzielności i innowacyjności Marsyliusza względem wielkiego poprzednika, jakim był Jan Burydan.

Recenzowana rozprawa ma dwa indeksy, czyli indeks osobowy i indeks dzieł, w obu przypadkach chodzi o imiona i tytuły przywoływane przez Marsyliusza w wydawanych księgach komentarza do *Metafizyki* Arystotelesa. Jest to 22 autorów i 50 dzieł.

Edycja jest realizacją ambitnego projektu naukowego, dzięki któremu możliwe stają się dalsze badania prowadzące do lepszego poznania dzieł myśliciela, który wywarł silny wpływ na kolejne pokolenia filozofów europejskich.

Ocena rozprawy

Rozprawa ks. mgra Łukasza Libowskiego w części, która stanowi wstęp do edycji została napisana bardzo starannym, poprawnym i ładnym językiem polskim. Edycja tekstu łacińskiego została przygotowana równie starannie i fachowo. Całość rozprawy świadczy o kompetencjach naukowych Doktoranta, jego przygotowaniu do pracy naukowej, znajomości łaciny i paleografii, i o opanowaniu niełatwej sztuki edytorskiej. Uważam, że edycja przygotowana przez Doktoranta, po dokonaniu poprawek, powinna zostać opublikowana, a ponadto wyróżniona nagrodą Rektora KUL, o co wnoszę , jako recenzent rozprawy.

Jeśli chodzi o poprawki, to dotyczą one głównie potknięć językowych, najczęściej tzw. literówek, które zauważyłam zarówno we Wstępie jak i tekście wydawanego dzieła. Trzeba poprawić literówki w języku polskim na przykład: obywał (p. XII) – odbywał; zgodny (p. XXVII) – zgody; Mar**ysl**iuszowy (p. XC) – Mar*syl*iuszowy; koryfeusza (p. XXXIX) – koryfeusze; oraz zdarzające się pomyłki w pisowni łacińskiej. Przykłady takich pomyłek to: deffinitio, diffinitio (p. XXXIII, XLIX, L) zamiast - definitio; metaphisica (s. 123) – mataphysica; quatuor (p. LXVII) – quattuor; stientia (p. XCV, s. 20)) – scientia;

questio (s. 138) – quaestio; quiditas (p. L) - quidditas; inherentem (p. L; s. 110) – inhaerentem; sperarum (p. LII) – sphaerarum; representatione p. LII) – repraesentatione, agregatum (p. XCV)– aggregatum; cottidie (s. 699) cotidie itp., oraz rozwinąć skróty: argutum (s. 30; 132; 137) - argumentum; sigta (p. XLIX) – significata.

Konkluzja

Po dokładnej i uważnej lekturze z przekonaniem stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska ks. mgra Łukasza Libowskiego zat. Marsilii de Inghen *Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis*. Libri primus et secundus. Editio critica et inquisitio historico-philosophica spełnia warunki określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668, z późn. zm.). W związku z powyższym kieruję do Rady Instytutu Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II wniosek o dopuszczenie Doktoranta do dalszych, przewidzianych prawem etapów przewodu doktorskiego.

M. Kowalczyk-Kacprzak